

Filosofia științelor cognitive - observații wittgensteineene

Să acordăm un pic atenție următoarei întrebări: "Cum funcționează mintea omenească?". O astfel de întrebare se poate ramifica într-o serie de alte întrebări. Putem identifica diferite procese, mecanisme sau acte mentale și să încercăm le înțelegem mai bine. Astfel de întrebări pot fi văzute ca ridicând fie probleme filosofice, fie probleme științifice.

Eu nu mă voi ocupa în cele ce urmează de vreuna dintre aceste probleme. În schimb, întrebarea de la care doresc să pornesc este: "Putem înțelege cum funcționează mintea omenească studiind creierul oamenilor?"

Să observăm că analiza conceptuală nu este suficientă pentru a răspunde afirmativ la această întrebare. Ne putem închipui un om care gândește fără a avea un creier, așa cum ne putem închipui obiecte care plutesc în aer fără nici o explicație aparentă, în loc să cadă jos. Expresia "persoană lipsită de creier care gândește", altfel spus, nu este similară expresiei "pătrat rotund".

Eu cred, în schimb, că prin analiză conceptuală sau, mai degrabă, prin ceea ce Wittgenstein numea "analiză gramaticală", am putea da un răspuns negativ la întrebarea dacă putem înțelege mintea privind la cum funcționează creierul.

Cred că sunt în acord cu Wittgenstein în ce privește această convingere a mea. Cred, de asemenea, că susținerea pe care doresc să o dau acestei convingeri poate fi găsită deja în ceea ce spune el, dar nu pretind că eu exprim chiar poziția lui Wittgenstein aici. Mai mult decât atât, argumentele pe care le ofer eu diferă de cele care i-ar fi atribuite în mod tradițional lui Wittgenstein, după cum se va vedea în continuare.

Pentru a răspunde afirmativ la întrebarea formulată mai sus ar trebui, după cum se poate presupune, să ne bazăm pe o serie de corelații empirice între anumite procese neurofiziologice, pe de o parte, și procese, stări sau acte mentale, pe de altă parte. Următoarea descriere a felului în care ar putea fi realizate astfel de corelații în cadrul unui experiment mi se pare foarte sugestivă:

"Să ne imaginăm un asemenea experiment. El constă în observarea creierului în timp ce subiectul gândește. Iar acum am putea crede că motivul pentru care explicația mea va da greș este, bineînțeles, acela că cel ce experimentează află gândurile subiectului numai *indirect*, prin aceea că îi sunt spuse, subiectul *exprimându-le* într-un fel sau altul. Voi înlătura însă această dificultate, presupunând că subiectul este totodată și cel ce experimentează, acela care-și

privește propriul creier cu ajutorul unei oglinzi, să zicem. (Caracterul simplist al acestei descrieri nu reduce defel forța argumentului.)"¹

În scrierile sale târzii, Wittgenstein afirmă că nu putem vorbi despre "ceea ce se petrece în minte", ci doar putem exprima stările noastre mentale. Cu alte cuvinte, nu putem formula propoziții descriptive în care să poate fi vorba despre procese, stări sau acte mentale ale noastre. Prin urmare, va fi imposibil să enunțăm vreo corelație empirică între procesele noastre neurofiziologice și procesele noastre mentale. Cred că acest punct de vedere nu a primit atenția cuvenită în filosofia științelor cognitive întrucât e perceput ca fiind extrem de radical.

Ca atare, pentru a argumenta în favoarea aceleiași idei, eu voi merge pe o cale diferită. În primul rând, mă interesează procesele mentale relevante cognitiv, cum ar fi: a gândi, a înțelege, a avea reprezentări, a avea anumite senzații (a vedea, a auzi ș.a.m.d.), a opina etc. Nu voi utiliza distincția lui Wittgenstein dintre "a descrie" și "a exprima". Poate putem formula enunțuri descriptive în care să fie vorba despre anumite procese sau stări mentale ale noastre. Ce se întâmplă însă dacă procesele cognitive nu pot fi, ca să spunem așa, "date în experiență"?

Cu altă ocazie am încercat să discut într-un mod asemănător despre presupusul act mental de a înțelege o expresie lingvistică sau o propoziție în momentul în care îți este făcută cunoscută². Argumentul principal pe care l-am oferit atunci a fost următorul. Există situații în care credem că am înțeles o propoziție, doar pentru a constata mai târziu că era vorba de o formulare lipsită de sens³. Cu siguranță, unele senzații care însoțesc uneori înțelegerea, cum ar fi senzația că recunosc propoziția, senzația că o rostesc în gând, senzația că "m-am prins" sau că "mi-a picat fisa", precum și faptul că îmi pot reprezenta anumite lucruri atunci când întâlnesc propoziția respectivă pot contribui la formarea impresiei false că am înțeles-o, chiar și atunci când e vorba de o propoziție ininteligibilă. Dacă însă aș putea avea direct experiența actului de a înțelege, atunci eu aș observa, imediat ce întâlnesc o propoziție lipsită de sens, că nu o înțeleg, observând că experiența respectivă lipsește. Ca atare, nu m-aș putea niciodată înșela, crezând că înțeleg

¹ Ludwig Wittgenstein, **Caietul albastru**, Ed. Humanitas, București, 1993, p. 34.

² În *Looking at One's Own Brain from a Wittgensteinian Point of View*, conferință invitată la *First International Symposium for Analytical Philosophy*, București, 15-17 Mai, 2003 (în curs de publicare).

³ Vezi, de pildă, exemplul lui Wittgenstein cu "Acum este ora 5 pe Soare." în Ludwig Wittgenstein, **Cercetări filosofice**, Ed. Humanitas, București, 2003, § 350.

o propoziție care nu poate fi, de fapt, înțeleasă. Dar știm bine că lucrurile nu stau astfel. Prin urmare, un act mental al înțelegerii nu poate fi dat în experiență⁴.

Aș dori acum să discut despre un alt act mental cognitiv, cel de *a vedea*. Aceasta întrucât par să fi fost formulate rezultate semnificative în științele cognitive care să pună în evidență legături empirice existente între anumite procese neurofiziologice care se petrec în creierul nostru și senzațiile noastre vizuale. Astfel de rezultate par să îi fi încurajat pe unii oameni să spere că examinarea creierului ne va ajuta să înțelegem felul în care funcționează mintea noastră.

Există contexte în care putem spune că vedem ceva și fără să avem senzații vizuale. Și un orb poate spune, de pildă, "văd ce vrei să spui" sau "văd unde vrei să ajungi cu această povestire". Voi lăsa deoparte această utilizare a lui "văd". De asemenea, uneori folosim "văd" pentru a vorbi despre reprezentările pe care le avem, fără a avea senzații vizuale, ca în "pot să văd casa pe care mi-ai descris-o". Nu pot avea senzația vizuală a două culori diferite în același punct din câmpul vizual. Pot însă să îmi reprezint un perete roșu care ocupă tot câmpul vizual în timp ce privesc un perete alb. Las deoparte și această utilizare a lui "văd". Mă voi opri la acele cazuri în care "văd" e folosit de un subiect doar întrucât acesta are anumite senzații vizuale.

Uneori "a vedea" e folosit într-un fel asemănător cu "a căuta". Pot căuta un obiect care nu este prezent și, la fel, spun uneori că văd ceva care nu e prezent. Pot vedea o pată roșie dacă închid ochii și îmi apăs pleoapele, de pildă. La fel, pot vedea diferite lucruri atunci când am viziuni sau halucinații, sau pot vedea ceva în vis.

Pe de altă parte, "a vedea" e folosit alteleori în mod similar cu "a spânzura"⁵, atunci când doresc să rezerv expresia doar pentru obiecte care sunt prezente. Dacă vorbesc în acest fel, aș putea fi tentat să spun, de pildă: "Nu, nu l-ai văzut în vis pe bunicul tău mort,

⁴ În textul menționat la nota 2 am încercat să vorbesc despre contexte în care "înțeleg" exprimă forța ilocuționară a unui act de vorbire, fără a descrie vreun act mental. Nu voi insista aici asupra acestei chestiuni. Argumentul de mai sus poate fi văzut și ca susținând teza mai puternică potrivit căreia *nu există* un act mental al înțelegerii. În această formă, argumentul este înrudit cu cel oferit de A. J. Ayer în **The Problem of Knowledge**, Penguin Books, Harmondsworth, 1956, Cap. 1 (vezi traducerea în română în M. Flonta, C. Stoenuș, G. Ștefanov (editori), **Teoria cunoașterii**, Ed. Universității București, București, 1999, în special pp. 75-76). Ayer susține că e imposibil ca cunoașterea să constea într-o anumită stare a minții pentru că, dacă ar fi așa, atunci am putea rosti propoziții în minte, observând dacă apare starea mentală a cunoașterii, și să ne sporim în acest fel cunoștințele.

⁵ Distincția dintre "a căuta" și "a spânzura" i se datorează lui Wittgenstein. Vezi Ludwig Wittgenstein, **Cercetări filosofice**, Ed. Humanitas, București, 2003, § 462: "Pot să îl caut dacă nu este aici, dar nu-l pot spânzura dacă nu este aici."

doar *ți s-a părut* că îl vezi". Ne putem, bineînțeles, exprima și altfel. Atunci când vorbesc în acest al doilea fel aș putea, de fiecare dată, în loc să spun că văd ceva, să descriu, pur și simplu, ceea ce văd. Și aș putea marca diferența dintre cele două feluri de a vorbi spunând, atunci când este cazul: "În fața mea nu era un copac. Doar vedeam (sau "mi se părea"; sau "se făcea") că e un copac în față."

Există, desigur, și alte utilizări ale lui "a vedea" care presupun a avea senzații vizuale și pe care nu le-am mai luat în considerare aici⁶.

Să ne concentrăm, în cele ce urmează, asupra relevanței cognitive pe care o are actul de a vedea, având în vedere distincția de mai înainte. Pentru aceasta voi face apel la un experiment gândit. Presupun că am uneori halucinații, iar alteori viziuni, fără a putea distinge în vreun fel între cele două pe baza examinării propriilor conținuturi mentale. Am la un moment dat senzații vizuale pe care le interpretez drept imaginea unei clădiri bine-cunoscute, aflată în ruine. Dacă mai târziu clădirea se va prăbuși și eu voi recunoaște o imagine a clădirii prăbușite ca fiind identică cu imaginea văzută de mine în trecut, aș putea spune că am avut o viziune și nu o halucinație. Aș putea spune că *am văzut clădirea prăbușită* atunci când am avut viziunea respectivă, iar singurul motiv pentru care voi face apel la "a vedea", în acest caz, ar putea fi acela că știu că la momentul la care am avut eu viziunea, clădirea se afla în picioare. O descriere a clădirii prăbușite, așa cum am văzut-o în cadrul viziunii, s-ar putea spune, va avea o relevanță cognitivă.

Pe de altă parte, dacă clădirea va fi modificată, datorită unor proiecte de restaurare, să zicem, în așa fel încât să fie clar că, chiar dacă s-ar întâmpla să se prăbușească, nu ar putea arăta defel precum în imaginea văzută de mine, voi conchide că am avut o halucinație și nu o viziune. Dar s-ar putea să fiu tentat și în acest caz să consider că descrierea clădirii prăbușite, așa cum am văzut-o în timpul halucinației, are o anumită relevanță cognitivă. Voi considera probabil că această descriere e o descriere a senzațiilor vizuale pe care le-am avut pe parcursul halucinației.

Aici însă sunt indus în eroare de o anumită analogie. Atunci când îl folosesc pe "a vedea" pentru a vorbi despre obiecte prezente, sau pentru a vorbi despre un act relevant cognitiv, eu pot, pur și simplu, să descriu ceea ce văd, dar pot și să prefixez această descriere cu expresii precum "văd că", "am văzut că", "percep că", "percepeam că" ș.a.m.d. Dacă voi spune însă: "văd o clădire prăbușită", nu voi mai putea prefixa și această formulare într-un mod asemănător.

⁶ Vezi, de pildă, Ludwig Wittgenstein, **Op. cit.**, Partea a II-a, xi (p. 351). Wittgenstein dă ca exemplu "Văd o asemănare între aceste două fețe". "Obiectul" actului de a vedea este în acest caz, cel puțin aparent, un obiect abstract - relația de asemănare dintre cele două fețe.

Ce sens poate avea propoziția: "Percep că văd o clădire prăbușită"? Atunci când o rostesc s-ar părea că afirm, nu că am o anumită senzație vizuală, ci că *simt că* am o anumită senzație vizuală. Există, desigur, anumite senzații care pot însoți actul de a vedea, cum ar fi senzațiile motorii provocate de mișcarea ochilor, dar e limpede că pot vedea și fără a avea astfel de senzații. Ele nu sunt caracteristice pentru actul de a vedea. Pot spune că sunt conștient că am anumite senzații vizuale, sau că simt ceea ce văd, dar pare lipsit de sens să spun că simt sau că percep *că văd*. Vorbind la modul general, s-ar părea că afirmația că senzațiile nu sunt, ele însele, obiecte sensibile (sau obiecte ale experienței) exprimă o regulă gramaticală, în sensul lui Wittgenstein.

Pentru a conchide, am ajuns la un rezultat similar celui la care ajunsesem atunci când vorbeam despre actul de a înțelege: actul de a vedea, ca act mental cognitiv, nu este dat în experiență.

Concluzia este că nu putem stabili corelații empirice între actul mental cognitiv de a vedea și anumite procese neurofiziologice ce au loc în creier. Ca atare, se pare că examinarea creierului nu ne va ajuta să înțelegem mai bine cum funcționează mintea noastră în această privință. O examinare a creierului nu ne va ajuta, cu alte cuvinte, să oferim un răspuns la problema filosofică "Ce înseamnă a vedea?".

Acest rezultat pare, la prima vedere, paradoxal. Știm că pot fi făcute corelații între anumite puncte din creierul nostru și puncte din câmpul nostru vizual⁷. Cum se face atunci că studierea creierului nu ne va ajuta să înțelegem mai bine ce înseamnă a vedea? În primul rând, putem face corelații și între alte obiecte și procese observabile empiric și senzațiile noastre vizuale. Atunci când un om privește cerul noaptea fără să își miște capul, între poziția stelelor pe cer și anumite puncte din câmpul său vizual există o legătură. Nu vom spune, cu toate acestea, că studiul astronomiei ne va ajuta să înțelegem mai bine ce înseamnă să vezi ceva. Desigur, cei care își îndreaptă atenția asupra creierului ar dori să spună că anumite procese neurofiziologice care au loc în creier sunt *esențiale* pentru actul de a vedea, dar nu este deloc limpede cum ar putea fi stabilit acest lucru, în lipsa unor corelații empirice. Putem face corelații între poziția stelelor de pe cer, cea a corpului unui subiect și anumite procese neurofiziologice din creierul său, dar aici nu va fi vorba despre nici un fel de acte sau procese mentale. Pe de altă parte, noi am dori, de

⁷ Wittgenstein însuși vorbește despre așa ceva în **Caietul albastru**. La pagina 36 în traducerea românească el spune: "Să ne închipuim că am privi un grup de lucruri din această cameră și că, în timp ce privim, ni s-ar introduce o sondă în creier și s-ar constata că, dacă vârful sondei ar atinge un anumit punct din creierul nostru, atunci prin aceasta o anumită mică parte din câmpul nostru vizual ar fi eliminată. Am putea astfel corela puncte din creier cu puncte ale imaginii vizuale, iar aceasta ne-ar putea face să spunem că acel câmp vizual era situat în cutare și cutare loc din creierul nostru."

pildă, să distingem între cazul în care obiectele și-ar schimba realmente aspectul atunci când ne-am scoate ochelarii de la ochi și cazul în care nu s-ar schimba decât ceva subiectiv.

Aici ar fi, poate, potrivit să facem o distincție între *a vedea* și *a avea senzații vizuale*. Pot, de pildă, să stau cu ochii deschiși fără să fiu atent la nimic din ceea ce îmi apare în câmpul vizual. Dacă voi fi întrebat "Ce ai văzut la momentul respectiv?" aș putea răspunde că nu am văzut nimic. La fel, în funcție de o anumită interpretare pe care o dau punctelor colorate din câmpul vizual, voi vedea lucruri diferite⁸. Cu alte cuvinte, dacă ținem să vorbim despre ceva subiectiv, putem vorbi despre senzațiile noastre vizuale, ținând însă cont că nu putem avea experiența acestora, după cum am văzut, ci doar direct experiența unor puncte colorate în câmpul vizual⁹. În continuare însă, corelațiile care pun în legătură punctele colorate din câmpul vizual cu procesele neurofiziologice din creier nu ne vor fi de nici un folos pentru a răspunde la întrebarea care ne frământă, și anume: "Ce înseamnă *să vezi* ceva?".

O altă întâmpinare a rezultatului formulat mai înainte ar putea fi formulată în felul următor. În știință, s-ar putea spune, nu sunt formulate doar corelații empirice. Există concepte precum "atom", "electron", "câmp electro-magnetic", "câmp gravitațional" ș.a. Putem formula legi teoretice folosind și astfel de concepte, pe baza observațiilor empirice. În mod similar, pe baza observării fenomenelor empiric observabile - procesele neurofiziologice din creier, funcționarea organelor de simț, comportamentul subiectului (inclusiv comportamentul său verbal), obiectele și procesele din mediul înconjurător al subiectului ș.a. - putem formula enunțuri în cadrul cărora să vorbim și despre actul de a vedea, chiar dacă acesta nu este empiric observabil.

Pe scurt, răspunsul la această chestiune poate fi formulat în felul următor. Dacă suntem realiști cu privire la termenii teoretici, noi presupunem că entitățile la care referă termenii teoretici există în realitate. În acest caz noi presupunem, probabil, că dacă organele noastre de simț ar fi constituite diferit, am putea face observații empirice și cu privire la atomi, câmpuri electromagnetice ș.a.m.d. Lucrurile nu stau însă la fel în cazul unor concepte precum "a înțelege" sau "a vedea". Nu e posibil ca un presupus act al

⁸ Vezi, de pildă, discuția despre "a vedea aspecte" și cazul iepurelui-rață în Ludwig Wittgenstein, **Cercetări filosofice**, Ed. Humanitas, București, 2003, Partea a II-a, xi.

⁹ Wittgenstein ar susține probabil că distincția între cele două cazuri - cel în care se schimbă obiectele și cel în care se schimbă experiențele mele subiective - se bazează pe o eroare gramaticală. Eu nu susțin aici acest lucru, dar disting între ceea ce este relevant cognitiv și ceea ce nu e relevant cognitiv. Iar atâta timp cât vorbim despre senzații vizuale ca despre ceva distinct decât a vedea, vorbim despre ceva care nu e relevant cognitiv.

înțelegerii sau ca actul cognitiv de a vedea să fie date în experiență, indiferent cum ar fi constituite organele noastre de simț. Aceasta e o imposibilitate conceptuală, nu o limită contingentă a experienței noastre.

Am putea, pe de altă parte, să ne raportăm instrumentalist la termenii teoretici. Am spune atunci despre conceptele teoretice că sunt introduse pentru a unifica anumite regularități empiric observabile, fără să le corespundă ceva în realitate. Dar dacă vom transfera acest fel de a vedea la procesele cognitive, rezultatul nu va fi mulțumitor. Nu ne va folosi la nimic să spunem că "a vedea", sau "a avea senzații", sau "a înțelege" sau "a gândi" sunt concepte teoretice fără nici un corespondent real, utilizate pentru a sistematiza o serie de corelații empirice între comportamentul oamenilor, funcționarea corpului lor, evenimente din mediul lor înconjurător și procesele neurofiziologice ce au loc în creierul lor. Astfel de afirmații nu ne vor convinge că studierea creierului nostru ne va servi la a explica funcționarea minții noastre, întrucât descrierea funcționării creierului joacă în acest caz rolul de *explanandum*, nu de *explanans*.

Nu am, desigur, pretenția că am stabilit, după examinarea sumară a câtorva cazuri, că nici un act mental relevant cognitiv nu putea fi înțeles mai bine prin studierea creierului. Alte cazuri ar putea fi luate în considerare, iar rezultatul ar putea fi diferit. Dacă se va dovedi însă că nu avem de ce să ne așteptăm ca progresele realizate în domeniul științelor cognitive să contribuie la soluționarea problemelor filosofice cu privire la minte, vom avea întotdeauna la dispoziție, ca filosofi, alte mijloace.